

Extended Abstract

An Assessment of the Level and Factors of Endangerment of “Zoroastrian Dari”

Reza Amini

Associate Professor in linguistics, Institute for Cultural
Heritage and Tourism, Tehran, Iran

r.amini@richt.ir

Abstract

This article is a research about the Iranian language called “Zoroastrian Dari” which has two varieties of Kermani and Yazdi. The Kermani variety of the language should be considered an extinct variety, but the Yazdi variety is still alive in the city of Yazd and some villages of Yazd Province. The main aim of the article is to examine this language variety within the framework of criteria related to language endangerment. The article's data come from the Dari variety spoken in Mobarake village in Taft County of Yazd province. Methodologically this research is an inductive one based on interview, description, and analysis. To gather the data, the writer interviewed one of the native speakers of Mobarake variety of the Yazdi variety of Zoroastrian Dari and referred to the written resources available to him. The findings indicate that in different lexical fields of the variety in question, we can see variations that can be evidence of linguistic changes that push the variety towards leveling with standard Persian. The small number of speakers, migration, and the inevitability of contact with the Persian-speaking linguistic community have made the Zoroastrian Dari vulnerable. As a result, Zoroastrian Dari has to be considered an endangered language.

Keywords:

Endangered languages,
Iranian languages
Language shift
Lexical variation
Mobarakeh
Zoroastrian Dari

How to cite this article:

Amini, R. (2025). An Assessment of the Level and Factors of Endangerment of “Zoroastrian Dari”. *Journal of Linguistics & Iranian Languages*, 10(2), 79-100. <https://doi.org/10.22099/jill.2025.54245.1445>

COPYRIGHTS ©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

Introduction

This article is a research about the Iranian language called “Zoroastrian Dari”, which has two varieties of Kermani and Yazdi. The Kermani variety of the language should be considered an extinct variety, but the Yazdi variety is still alive in the city of Yazd and some villages of Yazd Province. The main aim of the article is to examine this language variety within the framework of criteria related to language endangerment. The article's data come from the Dari variety spoken in Mobarakeh village in Taft County of Yazd province. Speakers themselves refer to “Zoroastrian Dari” simply as “Dari”, because, as the speaker in this study puts it, “among themselves, since they are Zoroastrian, there is no need to use the adjective “Zoroastrian” for “Dari”. In fact, “Zoroastrian Dari” is a term used outside the language community to refer to this language variety. Other names that have been used for this language variety are “Gavri”, “Gabri”, “Gavruni”, and “Behdini”. Nevertheless, since the term “Zoroastrian Dari” seems to be more widespread, it is also used in this article. Zoroasterian Dari has a small scattered language community. Therefore, it can be considered an endangered language. In this article, through examining the data and conditions of this “language community”, we try to answer the following question: “within UNESCO’s framework for assessing language endangerment, at what level of endangerment is Zoroastrian Dari currently?”

Material & Method

The data of the research come from the Zoroastrian Dari variety of the village of Mobarakeh in Taft County, Yazd Province, Iran. The speaker of the study is Ms. Afsaneh Khodadadi Mobarakeh, born in 1966, holding a bachelor’s degree. She is a Zoroastrian Iranian, and her place of origin is the village of Mobarakeh. The data were collected in an approximately one-hour interview with her, recorded in video and audio, and then examined, analyzed, and discussed. Therefore, methodologically, this research is inductive, based on interviews, description, and analysis.

Result & Discussion

Based on UNESCO’s framework for the assessment of language endangerment, we know that languages may follow a path that transforms them from a “safe” language to an “extinct” language. Factors such as migration, changes in the economic conditions of the geographical situation where the language is used, shifts in the lifestyle of speakers, and in the the social and cultural context of the language community, negative attitudes toward the language, and proximity to a more prestigious or widely spoken language are among the main factors that change a language into an endangered one. Typically, an endangered language does not disappear suddenly. This process occurs gradually and sometimes even invisibly and imperceptibly.

The influence of Persian on “the language of the Zoroastrians of Yazd”, the innovations of young people in this language – that is, the use of new words and expressions in this language – and some of its structures becoming archaic have been mentioned in some previous studies.

According to the speaker interviewed in this study, now, in many families, children are no longer spoken to in Zoroastrian Dari, and Persian has become the language of communication with children. This means that in part of the Zoroastrian Dari language community, this language is not being transferred to the next generation, and this part of the Zoroastrian Dari language community is undergoing a process of “language shift”. The speaker’s tendency to “have no accent”, contact with the much larger surrounding language community, and the need to communicate with it are also among the driving factors behind the language shift process in the community.

In the author's interview with the research informant, he repeatedly stated that, in her opinion, their language used to be different in the past and, under the influence of Persian, it has taken the present form. This is also evident in the research data. She also noted the differences in the language of younger people and said that they either do not know the language or are not inclined to speak it. Therefore, all in all, it can be said that Zoroastrian Dari is losing its speakers, is undergoing “language change”, is losing its characteristic features, and is leveling with Standard Persian.

We examined a set of data to show that in some lexical domains of Zoroastrian Dari, there are features indicating that the language variety is being influenced by standard Persian. Some of the older lexical or structural features of Zoroastrian Dari are also, according to the research informant, no longer used by speakers. In examining the data, we also observed variations in word usage, some of which may be due to the preservation of older linguistic features in certain varieties of the language, and some as a result of linguistic changes occurring in other varieties.

Conclusion

At least part of the changes occurred/ are occurring in Zoroastrian Dari stems from the contact between the Zoroastrian Dari language community and local Persian-speaking communities, and part results from the influence of standard Persian on this language variety. For example, in some kinship terms in Zoroastrian Dari, we see variation, and several Arabic kinship terms that have entered Persian and other Iranian languages have also entered Zoroastrian Dari. This is because it is expected that language varieties linked to the religious identity of their speakers would be more resilient against borrowing from other languages, especially in areas such as kinship relations. In a part of the language community, Zoroastrian Dari is not used in the family in conversations with children; therefore, at least in this part of the community, the “intergenerational transmission” of this language variety does not occur, and “language shift” has occurred or is occurring. Accordingly, it can be said that the current condition of Zoroastrian Dari in Yazd province corresponds to the “vulnerable” and “definitely endangered” levels of UNESCO’s framework for assessment of language endangerment.

References

- Amini, Reza (2024). “A Critical Reading on Language Endangerment: Focusing on Endangered Languages in Iran”, *Journal of Critical Applied Linguistics Studies*, 1(1): 105-120.
<http://dx.doi.org/10.22034/jcals.1.1.85>

- Amini, Reza (2022). "Numeral System of a Number of Iranian and Non-Iranian Languages in and out of Iran", *Persian Language and Iranian Dialects*, 7(1): 25-50. [in Persian] <https://doi.org/10.22124/plid.2022.22465.1606>
- Amini, Reza (2020). "Kinship Terms and Terms of Address in Nənəji dialect", *Language Related Research*, 11(44): 639-667. [in Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23223081.1399.11.4.19.4>
- Adamou, Evangelia (2024). *Endangered Languages*, Cambridge: MIT Press.
- Borjian, Habib (2023). "The Spoken Language of the City of Isfahan Whan and How become Persian?", *Iranian and Languages and Dialects*, 3: 91-110.
- Coon, Jassica (2013). *Aspects of Split Ergativity*, Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, Davis (2014). *Language Death*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dabir-Moghaddam, Mohammad, Katayun Mazdapur, Mohammad Reza Shamseddin Khorrami (2024). "Pronominal clitics in the Zoroastrian language of Yazd", *Comparative Linguistic Research*, 14(27), 1-27. <https://doi.org/10.22084/rjhl.2023.27758.2267>
- Dabir-Moghaddam, Mohammad, Mazdapur, Katayun, Shamseddin Khorrami, M. R. (2022). "Basic Features of Complex Predicates in Behdinani of Yazd". *Journal of Researches in Linguistics*, 14(2), 47-68. <https://doi.org/10.22108/jrl.2023.136007.1697>
- Dabir Moghadam, Mohammad, Shojaei, Mahrokh (2022). "Ergativity in Behdini Mahlati Yazd Dialect", *Journal of Iranian Dialects & Linguistics*, 6(2), 37-57. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25383574.1400.6.2.2.7>
- Dixon, R. M. W. (1994). *Ergativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Farahmand, Armita, Shima Jafari Dehaghi, Mohammad Hadi Fallahi (2012). "Description of the Verbal System in Behdini Dialect of Kerman", *Journal of Ancient Culture and Languages*, 2(1): 121-152.
- Farahmand, Armita (2018). "Examining the Role of Social Factors in the Disappearance of the Bahdanian Dialect of Kerman and Efforts to Save It", *Iranian Studies*, 16(3): 141-165.
- Faravashi, Bahram (2002). *Persian-Pahlavi Dictionary*, second edition, Tehran: Tehran University Publications. [in Persian]
- Farudi, Annahita, Maziar Doustdar Toosarvandani (2005). "The Loss of Ergativity in Dari Modal Verbs", *Oxford University Press Working Papers in Linguistics, Philology and Phonetics*, Anna McNay (ed.), Oxford: Oxford University Press, Pp. 149-160.
- Firoozbakhsh, Faranak (1998). *A Study of the Grammatical Structure of the Dialect of Behdinan of Yazd*, Tehran: Fravahar Publications.
- Fishman, Joshua, A. (2001). *Can threatened languages be saved?*, Bristol: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua, A. (1991). *Reversing Language Shift*, Bristol: Multilingual Matters.
- Ghadrdan, Mehrdad (2022). *Culture of Behdinan of Sharifabad of Yazd's Ardakan, Ancient Customs and Dialect*, Tehran: Faravahar Publications.
- Gholami, Saloumeh (2020). "Endangered Iranian Languages: Language Contact and Language Islands in Iran", *Iranian Studies*, 53(3-4): 347-351.
- Gholami, Saloumeh (2018a). *Endangered Iranian Languages*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- Gholami, Saloumeh (2018b). "Pronominal Clitics in Zoroasterian Dari (Behdīnī) of Kerman", *Endangered Iranian Languages*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, Pp. 111-122.
- Gholami, Saloumeh (2017). "Remnants of Zoroastrian Dari in the Colophons and Sālmargs of Iranian Avestan Manuscripts", *Iranian Studies*, 51(2): 195-211. DOI: 10.1080/00210862.2017.1378070
- Lewis, M. Paul and Gary F. Simons. 2010. "Assessing Endangerment: Expanding Fishman's GIDS", in *Revue Roumaine de Linguistique (RRL)*, LV, 2, Pp. 103-120.
- Mackenzie, D. N. (1994). *A Concise Pahlavi Dictionary*, translated into Persian by Mahshid Mirfakhraie, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Mackenzie, D. N. (1961). "The Origins of Kurdish", *Transactions of the Philological Society*, 86, Pp. 68-86.
- Mazdapur, Katayun (2018). *Glossary of the Dialect of Yazd's Behdinan*, Tehran: Hiromba Publications and Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Oranski, Iosef M. (2007). *Iranian Languages*, translated into Persian by Ali Ashraf Sadeghi, Tehran: Sokhan Publication. [in Persian]
- Oranski, Iosef M. (1979). *Introduction to Iranian Philology*, translated into Persian by Karim Keshavarz

- Tehran: Payam Publication. [in Persian]
- Pashootanizadeh, A. (2022). *Description of Zoroasterian textile art in Dari Behdini language*, Tehran: Hiromba Publication.
- Payne, John R. (1979). "Transitivity and intransitivity in the Iranian languages of the USSR", *Papers from the Conference on non-Slavic languages of the USSR, CLS*, Pp. 436-47.
- Payne, John R. (1980). "The decay of ergativity in Pamir languages", *Lingua*, 51. 147-86.
- Puladi Darvish, Mitra (2000). "Description of Some of the Features of Verbs in the Bahdinan Dialect (center of the City of Yazd)", *Proceedings of the Fifth Conference on Theoretical and Applied Linguistics*, first volume, 169-181.
- Sorush Soruushian, Jamshid (1956). *Farhang-e Behdinān*, with a preface from Ibrahim Poure-Davoud, Manoochehr Sotoodeh (ed.), Tehran: The Culture Iran-Zamin Publications.
- Swadesh, Morris (1971). "What is Glottochronology?", *The Origin and Diversification of Language*, Joel Sherzer (ed.), Aldine. Atherton. 271-284.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۰، شماره ۲، پیاپی ۱۷ (تابستان ۱۴۰۴) شماره صفحات: ۷۹ – ۱۰۰

بررسی سطح و عامل‌های در خطر بودگی «دری زرتشتی»

رضا امینی*

دانشیار زبان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

چکیده

این مقاله پژوهشی است درباره گونه زبانی موسوم به «دری زرتشتی» («گویش بهدینی») که دو گونه کرمانی و یزدی دارد. گونه کرمانی این زبان را اکنون باید زبانی منقرض شده به شمار آورد؛ اما گونه یزدی آن در شهر یزد و شماری از آبادی‌های استان یزد گویشور دارد. هدف اصلی مقاله بررسی وضعیت کنونی دری زرتشتی، تعیین سطح در خطر بودگی و عامل‌های اثرگذار بر این گونه زبانی است. داده‌های پژوهش برآمده از گونه‌ای از دری زرتشتی است که در «روستای مبارکه» شهرستان تفت استان یزد بدان گفتگو می‌شود. از دید روش‌شناسی، این پژوهش استقرایی، و از دید روش، مبتنی بر مصاحبه و توصیف و تحلیل است. این پژوهش نشان می‌دهد که در دسته‌های واژگانی گوناگون گونه زبانی بررسی‌شده در این پژوهش، تنوع‌هایی دیده می‌شود که می‌توان آنها را گواه دگرگونی‌های زبانی دانست که این گونه زبانی را در راستای هم‌سانی با زبان فارسی به پیش می‌راند. شمار اندک گویشوران، مهاجرت و گریزناپذیری تماس با جامعه زبانی پُرویشورتر فارسی‌زبان، دری زرتشتی را آسیب‌پذیر کرده و در سراشیب نیستی قرار داده است.

واژه‌های کلیدی:

تنوع واژگانی
دری زرتشتی
زبان‌های ایرانی
زبان‌های در خطر
تغییر زبان، مبارکه

تاریخچه مقاله:

دریافت: ۱۸ شهریورماه ۱۴۰۴

پذیرش: ۲۸ آبان‌ماه ۱۴۰۴

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: r.amini@richt.ir

ارجاع به مقاله: امینی، رضا. (۱۴۰۴). بررسی سطح و عامل‌های در خطر بودگی «دری زرتشتی». *زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی*. ۱۷-۱، ۲(۱۰).

<https://doi.org/10.22099/jill.2025.54245.1445>

حق نشر ۲۰۲۵-نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

بخش‌های مرکزی ایران، گونه‌های زبانی ایرانی کم‌گوشوری هست که گاه به آنها «گوش‌های مرکز (فلات) ایران»^۱ گفته می‌شود. از دید زبان‌شناسی و معیارهایی که برای دسته‌بندی «زبان‌های ایرانی»^۲ به دست داده شده است (نگاه کنید به مکینزی^۳ ۱۹۶۱)، این گونه‌های زبانی در کنار «زبان‌های ایرانی باختری شمالی نو»^۴ قرار می‌گیرند، نه «زبان‌های ایرانی باختری جنوبی نو»^۵ که پیوند جغرافیایی نزدیک‌تری با آنها دارند. در مرکز و جنوب ایران، در شهرهایی همچون شیراز و اصفهان، پیش از فراگیر شدن آن گونه‌ای از زبان فارسی که کارکرد دیوانی و ادبی و فرهنگی داشته و امروزه به سان فارسی رسمی و معیار بدان نگریسته می‌شود، گونه‌هایی از زبان‌های ایرانی کاربرد داشته‌اند (برای نمونه، نگاه کنید به برجیان ۱۳۹۲) که شاعران نام‌داری همچون سعدی نیز به آنها شعر سروده‌اند. گونه‌های زبانی که اکنون در مرکز ایران گویشور دارند و بسیاری از آنها با نام «ولایتی/ ولایتی» شناخته می‌شوند، شاید بازمانده‌هایی از همان گونه‌های زبانی پیشین باشند (همان). با توجه به همانندی‌هایی که میان «دَری زرتشتی» و گونه‌های زبانی «ولایتی/ ولایتی» وجود دارد، می‌توان به پیوند آنها با یکدیگر پی برد. به همین سان، میان این زبان با دیگر گونه‌های زبانی مرکز ایران، همچون «نائینی»، «انارکی» و «نطنزی» نیز همانندی‌های روشنی وجود دارد.

«دَری زرتشتی» را گویشوران آن «دَری» می‌گویند، چه این که به تعبیر گویشور این پژوهش، «در میان خودشان که زرتشتی هستند نیازی نیست که صفت زرتشتی درباره «دَری» به کار برده شود». در واقع، «دَری زرتشتی» عنوانی است که در بیرون جامعه زبانی درباره این گونه زبانی به کار برده می‌شود. از دیگر نام‌هایی که درباره این گونه زبانی به کار برده می‌شود «گوری»، «گبری»، «گورونی» و «بهدینی» است. با این همه، از آن جا که اصطلاح «دَری زرتشتی» فراگیرتر به نظر می‌رسد، ما نیز در این جا آن را به کار می‌بریم. «دَری زرتشتی»، دو گونه اصلی «کرمانی» و «یزدی» دارد که گونه کرمانی را اکنون باید منقرض شده به شمار آورد. اما گونه یزدی این زبان، افزون بر شهر یزد، در شماری از آبادی‌های استان یزد، همچون «مبارکه»، «خلیل‌آباد»، «مزرعه کلانتر» و «حسن‌آباد» نیز به کار برده می‌شود. جمعیت‌های پراکنده‌ای از گویشوران این زبان هم در شهرهایی همچون تهران در ایران، و برخی شهرهای کشورهای دیگر زندگی می‌کنند.

^۱ Central (Plateau) Dialects

^۲ Iranian languages زبان‌های ایرانی دسته‌ای از «زبان‌های هند و ایرانی» هستند که شاخه بزرگی از زبان‌های «هند-اروپایی»^۲ را تشکیل می‌دهند. مجموعه‌ای از همانندی‌ها و ویژگی‌های واجی، واژگانی و دستوری پایه قرار دادن زبان‌های ایرانی در کنار هم شده است (آرانسکی^۲ ۱۳۸۶، ۱۳۵۸). این زبان‌ها، با توجه به روند دگرگونی تاریخی به سه گونه ایرانی باستان، ایرانی میانه و ایرانی نو دسته‌بندی شده‌اند. از دید دسته‌بندی‌های گویشی نیز این زبان‌ها به زبان‌های ایرانی باختری شمالی (همانند تالشی و گُردی)، زبان‌های ایرانی باختری جنوبی (همانند فارسی و گُری)، زبان‌های ایرانی خاوری (همانند پشتو و آسی) و زبان‌های ایرانی خاوری جنوبی (همانند پراچی و آورموری) تقسیم شده‌اند (ویندفور ۲۰۰۹). گروه‌بندی گویشی این زبان‌ها البته با پراکنش جغرافیایی آنها یکی نیست. برای نمونه، زبان بلوچی، در کنار تالشی، زازایی، کردی، هورامی، تاتی و چند زبان دیگر، در دسته زبان‌های ایرانی باختری شمالی نو قرار دارد، حال آن که از دید جغرافیایی اکنون جایگاه اصلی کاربرد بلوچی، خاور پُشته «فلات» ایران است. به همین سان، شماری از زبان‌های ایرانی نیز در زیرگروهی به نام «گوش‌های مرکز (فلات) ایران» دسته‌بندی می‌شوند (همان: ۱۴) که همان گونه که در بالا اشاره شد، این زیرگروه با زبان‌های ایرانی باختری شمالی پیوند دارد. «دَری زرتشتی» در همین زیرگروه جای دارد.

^۳ Mackenzie

^۴ New North Western Iranian Languages

^۵ New South Western Iranian Languages

از آن‌جا که گونه‌های زبانی کم‌گویشور بالقوه درخطر هستند و احتمال از میان رفتن آنها وجود دارد، در این پژوهش، از رهگذر بررسی داده‌ها و شرایط «جامعه زبانی»^۱ این گونه زبانی، در پی پاسخ گفتن به این پرسش هستیم: «در چارچوب شش-سطحی یونسکو برای سنجش درخطربودگی زبان‌ها، دری زرتشتی اکنون در چه سطحی از درخطربودگی قرار دارد؟»

۲. پیشینه پژوهش

در چند دهه گذشته پژوهش‌هایی درباره «دری زرتشتی» انجام شده است. سروش سروشیان (۱۳۵۵) مجموعه‌ای از واژه‌های «به‌دینان» یزد و کرمان را در «فرهنگی» گرد آورده است. پورداوود در مقدمه‌ای که بر این فرهنگ نوشته، با ارائه گواه‌های متنی گونه‌گون، استدلال کرده که به‌کارگیری عنوان‌هایی همچون «دری» و «گبری/ گوری/ گاوری» درباره گونه زبانی که زرتشتیان ایران بدان سخن می‌گویند نادرست است. این باور موجب شده است که بسیاری از نویسندگان، به پیروی از پورداوود، از عنوان‌هایی همچون «به‌دینی» و «گویش به‌دینان» برای اشاره به این گونه زبانی ایرانی بهره گیرند. فیروزبخش (۱۳۷۷)، ساختمان دستوری «گویش به‌دینان» شهر یزد را بررسی کرده است. بررسی او گویای پیچیدگی سطوح دستوری این گونه زبانی و تفاوت‌های آن با زبان فارسی است. مزداپور (۱۳۹۷) در واژه‌نامه مفصلی، واژه‌های «گویش به‌دینان شهر یزد» را گرد آورده است. این واژه‌نامه نشان‌دهنده غنای واژگانی این گویش و وجود شمار زیادی از واژگان خاص خود در آن است. قدردان (۱۴۰۱) نیز در «فرهنگ به‌دینان شریف‌آباد یزد»، افزون بر آداب و رسوم کهن «به‌دینان شریف‌آباد»، گویش آنها را نیز توصیف کرده است. این توصیف نیز نشان می‌دهد که این گویش ویژگی‌های خاصی را تا کنون در خود حفظ کرده است.

ویندفور^۲ (۱۹۸۹) از این گونه زبانی به «گویش به‌دینان»^۳ یاد کرده و گفته است که گویشورانش به آن «دری»، و دیگران به آن «گبری» می‌گویند. به گفته او، این گویش عضوی از «پیوستاری از گویش‌های مرکزی» ایران است، «اما اثرهایی را از گروه‌های گویشی دیگر در آن می‌توان دید و بیش‌ترین همانندی را با گویش یهودیان یزد و کرمان دارد، اما از آن متمایز است». غلامی (۲۰۱۷: ۲-۳، ۲۰۲۰: ۳۸۴) گفته است که در «دری زرتشتی» ویژگی‌های هر دو شاخه شمالی و جنوبی زبان‌های ایرانی باختری نو^۴ دیده می‌شود، و این گونه زبانی در هر دو سطح واژگانی و ساختاری از زبان فارسی اثر پذیرفته است.

پولادی درویش (۱۳۷۹) «ویژگی‌های فعل در گویش به‌دینان مرکز شهر یزد» را بررسی کرده و به ساخت ارگتیو^۵ و واژه‌بست‌های این گونه زبانی توجه ویژه داشته است. فرهمند (۱۳۹۶) که «نقش عوامل اجتماعی در نابودی گویش به‌دینان

^۱ language community

^۲ Windfuhr

^۳ Behdīnān dialect

^۴ New West Iranian Languages

^۵ دیکسون/ Dixon (۱۹۹۴: ۱)، ساخت ارگتیو (ergative) را «الگوی دستوری» می‌داند «... که در آن با فاعل یک بند لازم (intransitive clause) همانند مفعول یک بند متعدی (transitive clause) و متفاوت از فاعل یک بند متعدی رفتار می‌شود». به باور او، این الگو در برابر الگوی آشناتر «مفعول‌بودگی» (accusativity) قرار دارد «... که در آن یک حالت (یعنی حالت فاعلی (nominative case))، هر دو فاعل لازم و متعدی را نشان می‌دهد، و حالت دیگری (یعنی مفعولی (accusative case)) برای نشان دادن مفعول متعدی به کار می‌رود». بنابراین، با توجه به چگونگی حالت‌دهی فاعل فعل لازم و مفعول فعل متعدی، می‌توان مشخص کرد که در زبانی الگوی ساخت ارگتیو وجود دارد یا خیر. به باور دیکسون، ساخت ارگتیو در حدود یک چهارم زبان‌های دنیا دیده می‌شود؛ و در همه زبان‌ها، سه رابطه «فاعل لازم» (S) (intransitive subject)، «فاعل متعدی» (A) و «مفعول متعدی» (O) دیده می‌شود که «در زبان‌های دارای دستور فاعلی - مفعولی، S و A به‌طور طبیعی در یک دسته‌اند، [و] زبان‌های مطلق - ارگتیو (absolutive - ergative)»

کرمان» را بررسی کرده، «دوزبانگی»، «تغییر در ارزش‌ها، آداب و سنت‌ها»، «شهرنشینی»، محدودیت حوزه‌های «کاربرد»، «شمار کم گویشوران»، «سوادآموزی» به زبان فارسی، کوشش برای «به دست آوردن موقعیت اجتماعی مناسب‌تر» از رهگذر یادگیری زبان فارسی، و «کتابت نشدن» را مهم‌ترین عامل‌های زوال «گویش بهدینان کرمان» دانسته است. به نوشته فرهمند (همان: ۱۵۷)، در سال ۱۳۹۱، برای این «گویش» شش گویشور در کرمان شناسایی شده که همگی سالمند بوده‌اند. فرهمند و همکاران (۱۴۰۰) «دستگاه فعل در گویش بهدینی کرمان» را توصیف کرده، و به حفظ ساخت‌های کنایی در این گونه زبانی اشاره کرده‌اند. به همین سان، دبیرمقدم و شجاعی (۱۴۰۰) «ساخت کنایی^۱ در گویش بهدینی محلی یزد» را به عنوان زبانی درخطر پژوهیده‌اند. پژوهش آنها از جمله نشان‌دهنده وجود «حالت‌نمایی ارگتیو دوگانه»، و همچنین «نمایش شخص و شمار فعل کنایی به وسیله پیش‌بست مشخص‌گر فاعلی» در این گونه زبانی است. فرهودی و دوستدار توسروندانی (۲۰۰۵) نیز ساخت ارگتیو را در «فعل‌های وجهی^۲ دری» بررسی کرده‌اند که به باور آنها، «در زمان‌های غیر گذشته، مطابقت فعل‌ها با گروه‌های اسمی موضوع آنها از رهگذر الگوی مفعولی انجام می‌گیرد، و در زمان‌های گذشته (گذشته ساده^۳، حال کامل^۴ و گذشته کامل^۵) از رهگذر الگویی ارگتیو» (ص ۱۵۱-۱۵۰). «فعل‌های وجهی» بر این الگو استثناء هستند که در زمان‌های گذشته و غیر گذشته از الگوی مفعولی پیروی می‌کنند. به باور کُن^۶ (۲۰۱۳: ۲۰۸)، این ویژگی فعل‌های وجهی «دری» می‌تواند با برخی ویژگی‌های ساخت ارگتیو در خانواده زبانی مایایی^۷ قابل مقایسه باشد.

دبیرمقدم و همکاران (۱۴۰۳) «واژه‌بست‌های ضمیری در زبان بهدینان شهر یزد» را بررسی کرده‌اند. به باور آنها (همان: ۲)، «واژه‌بست‌های ضمیری زبان زرتشتیان استان یزد شامل سه مورد زیرساختی om, od, oš برای سه شخص مفرد و mo, do, oš برای سه شخص جمع هستند». از دید کارکردی، «این واژه‌بست‌ها به عنوان پیش‌بست مطابقت فاعلی با فعل‌های متعدی در زمان‌های گذشته (ساخته‌شده با ستاک گذشته)، مفعول صریح زمان‌های حال و گاه زمان‌های گذشته و همچنین مفعول غیر صریح در جمله‌های زمان حال و گاهی زمان گذشته ایفای نقش می‌کنند» (همان). در آن پژوهش، به «درخطر بودن» «زبان زرتشتیان» یزد، و این که ممکن است «... به سرنوشت تلخ همتای کرمانی خود دچار شود و برای همیشه خاموش شود» (همان) نیز اشاره شده است. غلامی (۲۰۱۸ب) نیز «واژه‌بست‌های ضمیری^۸» را در دری زرتشتی بررسی کرده است؛ و افزون بر اشاره به تفاوت‌های واژه‌بست‌ها در گونه‌های کرمانی و یزدی دری زرتشتی، همانندی‌های آنها را نیز با ضمیرهای زبان‌های «پارتی» («پهلوی اشکانی»)، «فارسی میانه» و «فارسی باستان»، نشان داده است. دبیرمقدم و همکاران (۱۴۰۱) «فعل مرکب» را در «زبان بهدینان شهر یزد»

ergative, S را به O پیوند می‌دهند. بسیاری از زبان‌ها برخی از ویژگی‌های [نظام دستوری] مفعولی و برخی از ویژگی‌های [نظام دستوری] ارگتیو را دارند، [و از این رو] برای اهداف مشخصی S را به A پیوند می‌دهند، و برای اهداف دیگری S را به O. همچنین، با این که بسیاری از زبان‌ها یک‌سره مبتنی بر نظام دستوری مفعولی هستند، به گفته دیکسون (همان: ۲۲۴) «تا کنون هیچ زبانی گزارش نشده است که یک‌سره ارگتیو باشد». بر پایه دیکسون (۱۹۹۴)، بین ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰ ساخت ارگتیو را در زبان‌های ایرانی منطقه قفقاز و «زبان‌های پامیری» بررسی کرده است.

^۱ ergative

^۲ modal verbs

^۳ simple past

^۴ present perfect

^۵ past perfect

^۶ Coon

^۷ Mayan language family

^۸ pronominal clitics

بررسی کرده‌اند که نشان می‌دهد این گونهٔ زبانی ایرانی، در این زمینه هم ویژگی‌های منحصر به فردی دارد که در حال رنگ باختن است.

با مرور پژوهش‌های پیشین، به این نتیجه می‌رسیم که گونهٔ کرمانی «دَری زرتشتی» - همان گونه که در «مقدمه» آمد - در عمل منقرض شده است، حتی اگر همه یا برخی از شش گویشور سالمندی که فرهمند (۱۳۹۶) بدان‌ها اشاره کرده هنوز زنده باشند، چه این که آنها در سن پرورش فرزند نبوده‌اند و نمی‌توانند این زبان را به نسل آینده انتقال دهند. همچنین دیدیم که در پژوهش‌هایی همچون دبیرمقدم و همکاران (۱۴۰۳) دربارهٔ گونهٔ یزدی «دَری زرتشتی»، از آن به عنوان «زبانی درخطر» یاد شده که همین انجام پژوهش‌های دیگر در راستای مستندسازی^۱ و کمک به حفظ این گونهٔ زبانی را توجیه علمی و فرهنگی می‌کند. پژوهش کنونی در همین راستا انجام شده است.

۳. چارچوب نظری پژوهش

یکی از چارچوب‌هایی که در نوشتگان زبان‌شناسی برای بررسی سطح درخطربودگی زبان‌ها به کار برده می‌شود، چارچوب به-دست‌داده‌شده از سوی «سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد»/ «یونسکو»^۲ است. در این چارچوب، زبان‌ها از دید درخطربودگی در شش سطح دسته‌بندی شده‌اند: «ایمن»^۳، «آسیب‌پذیر»^۴، «کاملاً درخطر»^۵، «به‌شدت درخطر»^۶، «به‌غایت درخطر»^۷، «منقرض‌شده»^۸ (لویس و سایمونز، ۲۰۱۰).

«زبان ایمن» زبانی است که در جامعهٔ زبانی کاربرد کامل دارد و بنابراین «درخطر» محسوب نمی‌شود. در برابر، «زبان منقرض‌شده» - همان گونه که از عنوانش برمی‌آید - همهٔ گویشورانش را از دست داده و در واقع جامعهٔ زبانی آن از میان رفته است. چهار اصطلاح دیگر، وضعیت درخطربودگی زبان را در میان دو سر این پیوستار تعریف می‌کنند. «زبان آسیب‌پذیر» زبانی است که با وجود آن که همهٔ کودکان در جامعهٔ زبانی آن را فراگرفته و به کارش می‌برند، کاربردش محدود به حوزه‌های مشخصی همچون گفتگوهای درون خانه است، و زبان در بیرون این حوزه‌ها به کار برده نمی‌شود. «زبان کاملاً درخطر»، زبانی است که کودکان جامعهٔ زبانی دیگر آن را در خانه به عنوان زبان مادری فرانمی‌گیرند و همین زمینه‌ساز نیستی آن در نسل بعد است. «زبان به‌شدت درخطر» زبانی است که کاربرد آن محدود به نسل پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌های جامعهٔ زبانی است و با آن که پدر و مادرهای دارای فرزند نیز ممکن است دانش نفع‌آلی از آن داشته باشند، آن را در گفتگو با کودکان به کار نمی‌برند. «زبان به‌غایت درخطر» زبانی است که پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها نیز آن را در همه جا به کار نمی‌برند و کاربرد آن زبان برای آنها نیز پراکنده و ناقص است.

^۱ documentation

^۲ UNESCO = United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

^۳ safe

^۴ vulnerable

^۵ definitely endangered

^۶ severely endangered

^۷ extinct

^۸ Lewis, M. Paul and Gary F. Simons

بنابراین، با توجه به تعریف‌ها و معیارهای یونسکو، می‌توان گفت که «زبان درخطر»^۱ زبانی است که بقای آن به خطر افتاده است؛ و در این میان، مهم‌ترین عامل درخطر قرار گرفتن یک زبان به کار نبردن آن - در جامعه زبانی بومی - به عنوان زبان گفتگو و تعامل با کودکان است.

۳-۱. روش پژوهش

داده‌های این پژوهش برآمده از گونه زبانی دَریِ زرتشتی روستای مبارکه^۲ «دهستان پیشکوه» «بخش مرکزی» «شهرستان تفت» استان یزد است. هر یک از گونه‌های دَریِ زرتشتی، با دیگر گونه‌های این زبان تفاوت‌های آوایی - واجی و واژگانی دارند، آنچنان که با توجه به آنها می‌توان خاستگاه جغرافیایی گویشور را دریافت. گویشور این پژوهش خانم افسانه خدادای مبارکه^۳، زاده ۱۳۴۵ و دارای مدرک کارشناسی هستند. ایشان از ایرانیان زرتشتی و باشندۀ تهران هستند و خاستگاهشان روستای مبارکه است. داده‌ها در یک مصاحبه حدود یک‌ساعته با ایشان، به صورت ویدئویی و صوتی، ضبط و سپس بررسی، تحلیل و بحث شده، و بر این پایه، نتیجه‌هایی به دست داده شده است. از این رو، از دید «روش‌شناسی»^۴ این پژوهش استقرایی، و از دید «روش»^۵، مبتنی بر مصاحبه و توصیف و تحلیل و تبیین است.

۴. تحلیل داده‌ها

در این بخش، مجموعه‌ای از داده‌های دَریِ زرتشتی را بررسی می‌کنیم، تا از دید واژگانی و ساختاری با وضعیت کنونی این گونه زبانی آشنا شویم. این داده‌ها، در چارچوب دو فهرست گردآوری شده‌اند: یکی «فهرست سوادش»^۶ (برگرفته از: سوادش، ۱۹۷۱: ۲۸۳) و دیگری فهرستی که در «پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری» برای گردآوری داده‌های گونه‌های زبانی ایران به کار گرفته می‌شود.^۷

^۱ endangered language

^۲ بدین وسیله، از سرکار خانم افسانه خدادای مبارکه که با شکیبایی و مهربانی بسیار نگارنده را یاری دادند، تا بتواند مجموعه‌ای از داده‌های گونه زبانی بررسی‌شده در این پژوهش را گرد آورد، یک جهان سپاس‌گزاری می‌شود. از مادر ارجمند ایشان نیز که برای اطمینان از دقت داده‌ها، برخی از داده‌های پژوهش با شم زبانی ایشان سنجیده شد، بسیار سپاس‌گزاری می‌شود.

^۳ methodology

^۴ method

^۵ Swadesh list

^۶ فهرست نخست دَرَبَردارندۀ ۱۰۰ واژه و فهرست دوم دَرَبَردارندۀ ۱۰۵ واژه و ۳۶ جمله است. این واژه‌ها و جمله‌ها، به گونه‌ای برگزیده شده‌اند که با توجه به آنها بتوان تصویری قابل اتکایی از واژه‌ها و ساخت‌های دستوری گونه زبانی موردبررسی به دست داد.

جدول (۱)

اصطلاحات خویشاوندی دَری زرتشتی

فارسی معیار	دَری زرتشتی	فارسی معیار	دَری زرتشتی	فارسی معیار	دَری زرتشتی
برادر	bozozer	مادر	mozer/ memo	پدر	bæbo/ pæzer
دختر	dot	خواهر	xar	پسر	por
دایی	daji/ xalu	عمو	ʔæmu/ ʔamu	بچه	vætʃæ
زن	junæ	خاله	xalæ	عمه	ʔæme/ xapser
عروس	zivi/ ʔorus	داماد	zomoz	شوهر	miræ
بچه‌خواهر/ خواهرزاده	vætʃe xar	مادر بزرگ	memæs	پدر بزرگ	bomæs
بچه‌دایی	vætʃe daji	بچه‌خاله	vætʃe xalæ	بچه‌برادر/ برادرزاده	vætʃe bozozer
		بچه‌عمو	vætʃe ʔamu	بچه‌عمه	vætʃe æmæ

همان‌گونه که در جدول ۱ دیده می‌شود، بیشینه اصطلاحات خویشاوندی دَری زرتشتی با فارسی معیار متفاوت است. بخشی از این تفاوت‌ها واژگانی است، یعنی واژه یک‌سره متفاوتی برای اشاره به یک رابطه خویشاوندی به کار برده می‌شود، همانند کاربرد bomæs و memæs به ترتیب، برای اشاره به رابطه‌های خویشاوندی «پدر مادر/ پدر»، و «مادر مادر/ پدر»؛ و بخشی از این تفاوت‌ها آوایی-واجی است، همانند کاربرد vætʃæ برای اشاره به «بچه».

از سوی دیگر، برخی از این اصطلاحات خویشاوندی، برای نمونه، miræ («شوهر») در (۱)، گرچه در فارسی معیار کاربرد ندارند، اما در دیگر زبان‌های ایرانی، همچون لُری، کاربرد دارند:

1) miræ-je ʔazær mone naʃtæ.

«شوهر آذر این‌جا نشسته است.»

2) junæj ʔa-ro di ?

«زن فلانی را دیدی؟»

junæ («زن») نیز که کاربرد آن را در (۲) می‌بینیم، با jæn در زبان «فُورسی» («هَرَزَن‌دیلی») منطقه آذربایجان که در سال ۱۴۰۲ منقرض شد همانند است. برخی از اصطلاحات خویشاوندی دَری زرتشتی، همچون zivi («عروس») نیز در دیگر زبان‌های ایرانی دیده نمی‌شود.

در میان اصطلاحات خویشاوندی دَری زرتشتی، برابر «داماد» هم که نمونه‌ای از کاربرد آن را در جمله (۳) می‌بینیم، درخور توجه است:

3) zomoz-e todʒæj ma doktora.

«داماد تازه‌ما پزشک است.»

در دری زرتشتی، «داماد» با واج /z/ آغاز شده که این با توجه به ویژگی‌های تمایزبخش دو زیرشاخهٔ زبان‌های ایرانی باختری شمالی و جنوبی (نگاه کنید به مکنزی، همان)، گواه پیوند این گونهٔ زبانی به زیرشاخهٔ شمالی زبان‌های ایرانی باختری است. در پیوند با این موضوع، واژهٔ todzæ («تازه») در (۳) نیز شایستهٔ دقت است، چه این که در زبان‌های ایرانی، به نظر می‌رسد که /z/ در مسیر دگرگون شدن به /z/، نخست به /dʒ/ دگرگون شده است. برای نمونه، در زبان ایرانی منقرض شدهٔ «فُورسی» («هَرَزَن-دیلی») چندین واژه دیده می‌شود که در جای /z/ فارسی، در آنها /z/ دیده می‌شود. کاربرد /z/ در جای /d/ را در pæzer («پدر»)، mozer («مادر»)، bozozer («برادر») نیز می‌توان دید. نکتهٔ درخور دقت دیگر دربارهٔ اصطلاحات خویشاوندی دری زرتشتی تنوع در برخی از آنها است، آنچنان که افزون بر این که برای برخی از رابطه‌های خویشاوندی بیش از یک اصطلاح وجود دارد، رابطه‌های خویشاوندی همچون «مادر»، «پدر» و خواهر، به ترتیب، به صورت peder، meder/ moder و xewer نیز گفته می‌شوند. چنین تنوع‌هایی، در فهم دگرگونی‌های جاری یک گونهٔ زبانی مهم هستند. از این رو، در بخش «بحث و نتیجه‌گیری» مقاله بدان خواهیم پرداخت.

جدول (۲)

شماری از واژه‌های مربوط به پدیده‌های طبیعی در دری زرتشتی

دری زرتشتی	فارسی معیار	دری زرتشتی	فارسی معیار	دری زرتشتی	فارسی معیار
xorʃid	خورشید	moh	ماه	setoræ	ستاره
ʔov	آب	vorum	باران	vapr	برف
seng	سنگ	masæ	ماسه	zivin	زمین
diz	دود	ʔavr	ابر	tæʃ	آتش
xosot	خاکستر	ʃaf/ v	شب	rudʒ/tʃ	روز
voz	باد	xak	خاک	ko	کوه

واژه‌های مربوط به پدیده‌های طبیعی فهرست شده در جدول ۲، با برابری آنها در زبان فارسی یکی هستند؛ فقط دگرگونی‌های آوایی-واجی در بیش‌تر آنها تفاوت‌هایی را در پی داشته است. در این میان، دو واژهٔ diz («دود») و voz («باد») شایستهٔ توجه بیش‌تر هستند، چه این که در آنها نیز در جای /d/ فارسی، /z/ به کار رفته است. واژهٔ rudʒ/tʃ که در (۴) نمونه‌ای از کاربرد آن را می‌بینیم هم درخور توجه است:

4) rudʒ/tʃ-e ʃembæ bo ke me ʔæz ʃar ʔomæʔ

«روز شنبه بود که من از شهر آمدم»

rudʒ/tʃ افزون بر آن که همانند zomoz، گواه تعلق دری زرتشتی به زیرشاخهٔ شمالی زبان‌های ایرانی باختری است، نشان‌دهندهٔ مرحلهٔ بینابینی فرایندی است که /z/ را سرانجام در این دست واژه‌ها، به /z/ دگرگون می‌کند. افزون بر این، در دری زرتشتی، واج پایانی این واژه گاه به صورت /tʃ/ تلفظ می‌شود که این هم نکتهٔ شایان توجهی است، چه این که از این نظر، رفتار دری زرتشتی به زبان بلوچی می‌ماند که در آن در شماری از واژه‌ها، در جای /z/ یا /dʒ/ یا /z/ زبان‌های ایرانی باختری جنوبی یا

کردی، /tʃ/ به کار می‌رود (برای نمونه، ruʒ در فارسی، و ruʒ در کردی مقایسه شود با rutʃ در بلوچی؛ همچنین ʔærʒen/ ʔærdʒen («بادام کوهی») در لری مقایسه شود با ʔærtʃæn در بلوچی). در میان واژه‌های جدول ۲، tæf («آتش») نیز، با همین تلفظ، در بسیاری از گونه‌های زبانی باختر و جنوب ایران، همچون لری، ماه‌شهری و قشمی به کار می‌رود.

جدول (۳)

عددواژه‌های دَری زرتشتی

دَری زرتشتی	فارسی معیار	دَری زرتشتی	فارسی معیار	دَری زرتشتی	فارسی معیار
jæk	یک	do	دو	se	سه
tʃʌr	چهار	pendʒ	پنج	ʃæf	شش
hæft	هفت	hæft	هشت	noh	نه
dæh	ده	jo:zdæ	یازده	dovozdæ	دوازده
sizdæ	سیزده	tʃo:rdæ	چهارده	punzdæ	پانزده
ʃunzdæ	شانزده	hæbdæ	هفده	hizdæ	هجده
nuzdæ	نوزده	vist	بیست	vist-o jæk	بیست و یک
vist-o do	بیست و دو	saɖ	صد	divist	دویست
tʃorsæd	چهارصد	ʃæfsad	شش‌صد	hezo:r	هزار
dæ-hezo:r	ده‌هزار				

عددواژه‌های دَری زرتشتی با عددواژه‌های فارسی یکی هستند. نظام شمارش آن نیز دهگانی^۱ و با فارسی یکی است، و نشانه‌ای از نظام شمارش بیستگانی^۲ یا دیگر نظام‌های شمارش که در برخی از زبان‌های ایرانی کاربرد دارند (نگاه کنید به امینی ۱۴۰۱) در آن دیده نمی‌شود. برخی از عددهای این زبان همچون vist به نظر می‌رسد که به صورت‌های کهن‌تر این عدد در زبان‌های ایرانی نزدیک‌تر هستند (مقایسه شود با “wīst” در زبان پهلوی (مکنزی، ۱۳۷۳: ۲۰۵). همچنین در عددهای این زبان، کاربرد /a/ به جای /æ/ در مقایسه با فارسی، در واژه‌هایی همچون saɖ («صد») شایسته توجه است. با دقت در داده‌های پژوهش، درمی‌یابیم که این تفاوت در شمار زیادی از دیگر واژه‌های دَری زرتشتی نسبت به فارسی دیده می‌شود. برای شمارش، نیز دَری زرتشتی رفتاری همانند فارسی دارد و ممکن است از واژه «تا» میان «عدد» و «معدود» بهره گرفته شود یا نشود: jæk-i merdun «یک مَرَد»، jæk-i jenun «یک زن»، dah-ta merdun «ده تا مَرَد»، dah-ta jenun «ده تا زن»، dah-ta kezæ/ xedæ «ده تا خانه»، dah-ta kaftʃæ «ده تا قاشق». کاربرد «تا» میان «عدد» و «معدود»، در این گونه زبانی، شاید برآمده از اثرپذیری از فارسی معیار باشد.

^۱ decimal^۲ vigesimal

جدول (۴)

رنگ‌واژه‌های دری زرتشتی

دری	فارسی	دری	فارسی	دری	فارسی
زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار
sour/ sor	سرخ	?obi	آبی	saʊz	سبز
zard	زرد	qaveʔi	قهوه‌ای	norendzi	نارنجی
seviz	سفید	benæfʃ	بنفش	sijoh	سیاه

بیشینه رنگ‌واژه‌های دری زرتشتی نیز با رنگ‌واژه‌های فارسی یکی هستند و میان آنها فقط تفاوت‌های آوایی-واجی دیده می‌شود. رنگ‌واژه sour/ sor («سُرخ») در زبان‌های ایرانی دیگری همچون بلوچی، سنگسری، لُری، لُکی و کردی نیز کاربرد دارد. «سور» واژه کهنی است. کاربرد این واژه را در شعر شاعران ادبیات کلاسیک فارسی می‌توان دید. برای نمونه، منوچهری دامغانی (سده پنجم هجری)، در بیتی گفته است: «آمد نوروز ماه با گلِ سوری به هم/ باده سوری بگیر بر گل سوری بچم» به کار رفته است. در این بیت، «گل سوری» و «باده سوری»، به ترتیب، به معنای «گل سرخ» و «باده سرخ» هستند.

جدول (۵)

شماری از واژه‌های مربوط به جانوران در دری زرتشتی

دری	فارسی	دری	فارسی	دری	فارسی
زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار
mohi	ماهی	sevæ	سگ	pærændæ	پرنده
gou	گاو	seveʃ	شپش	kark	مرغ
veræ	بره	boz	بز	horos	خروس
kuter	کبوتر	meʃ	میش (گوسفند ماده)	xer	خر

همان‌گونه که در جدول ۵ می‌بینیم، در مقایسه با فارسی، در دری زرتشتی برای اشاره به شماری از حیوانات از واژه‌های متفاوتی بهره گرفته می‌شود. برای نمونه، برای اشاره به سگ از sevæ بهره گرفته می‌شود که با نام این جاندار در شمار دیگری از زبان‌های ایرانی هم‌ریشه است؛ آن‌گونه که تنها تفاوت این نام با sepæ در تالشی و sepæ در تاتی، سایشی‌شدگی^۱ همخوان هجای دوم در دری زرتشتی است. به همین سان، kark در زبان‌های تالشی و تاتی kærǵ است که تفاوت آن با kark دری زرتشتی، در پیشین^۲ بودن واکه و واکدار^۳ بودن همخوان پایانی است.

^۱ fricativization^۲ front^۳ voiced

جدول (۶)

شماری از واژه‌های مربوط به گیاهان در دری زرتشتی

دری	فارسی	دری	فارسی	دری	فارسی
زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار
deraxt	درخت	tum	دانه / بذر	tʃu	چوب
pær	پَر	riʃæ	ریشه	gol	گُل
dza	جُو	genom	گندم	vozim	بادام

داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که در دسته واژه‌های مربوط به گیاهان نیز شماری از واژه‌های دری زرتشتی با فارسی متفاوت است. برای نمونه، tum که برای اشاره به «تخم/ دانه/ بذر» به کار می‌رود. در بالا، دیدیم که در دری زرتشتی، در شماری از واژه‌ها، به جای واج /d/ در فارسی، واج /z/ پدیدار می‌شود. vozim («بادام») نیز یکی دیگر از نمونه‌های این تفاوت واجی میان فارسی و دری زرتشتی است. این امر و البته دگرگون شدن هر دو واکه واژه و همخوان آغازین آن، موجب شده است که این واژه در دری زرتشتی چهره‌ای یک‌سره متفاوت از همتای خود در فارسی داشته باشد. pær («برگ») نیز که نمونه‌ای از کاربرد آن را در جمله (۵) می‌بینیم، از دیگر واژه‌های متفاوت دری زرتشتی با فارسی است:

5) pær-e deraxt pajiz zard ?ebu.

«برگ درخت در پاییز زرد می‌شود.»

جدول (۷)

شماری از واژه‌های مربوط به بدن در دری زرتشتی

دری	فارسی	دری	فارسی	دری	فارسی
زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار
tʃæʃ	چشم	lop	دهان	hezvun	زبان
xin	خون	lef	لب		

در دسته واژه‌های مربوط به «بدن» در دری زرتشتی نیز شماری از واژه‌ها، با برخی تفاوت‌های آوایی - واجی، همان‌هایی هستند که در زبان فارسی کاربرد دارند. برخی از این تفاوت‌های آوایی - واجی برآیند عمل کرد فرآیندهایی هستند که در دیگر زبان‌های ایرانی نیز روی داده‌اند (برای نمونه، xin را در دری زرتشتی مقایسه کنید با برابر این واژه در لری). در این دسته، برخی واژه‌های دری زرتشتی (برای نمونه، lop) با همتایان فارسی آنها متفاوت است. در کاربرد برخی از واژه‌های این دسته نیز تنوع دیده می‌شود. برای نمونه، در دری زرتشتی مبارکه، برابر «چشم»، tʃæʃ است، اما در گونه دری زرتشتی شهر یزد^۱، برابر این واژه tʃem است.

^۱ گویشوران گونه زبانی دری زرتشتی مبارکه، به گویشوران گونه زرتشتی یزد، «مَلّتی» می‌گویند که گویا دگرگون‌شده «محلتی» است. برای نمونه، گفته می‌شود، «چشم رو مَلّتی، یعنی مال یزد، tʃem می‌گن».

جدول (۸)

ضمیرهای شخصی در دَریِ زرتشتی

فارسی	دَری	فارسی	دَری	فارسی	دَری
معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی	معیار	زرتشتی
او	ʔin	تو	ta	من	me
آنها	ʔije	شما	ʃomʌ	ما	mo/ mʌ

همان‌گونه که در جدول ۸ دیده می‌شود، در دسته ضمیرهای شخصی نیز برخی از ضمیرها از دید آوایی و برخی از آنها از دید واژگانی با همتایان خود در فارسی معیار متفاوت هستند. در (۶) تا (۱۱) نمونه‌هایی از کاربرد این ضمیرها دیده می‌شود:

6) me jazdija.

«من یزدی‌ام.»

7) ta jazdija.

«تو یزدی هستی.»

8) in bozozer-e me ʔa.

«او برادر من است.»

9) mo ba mʌʃin be deh ʔomæjm, væli morvari nomæ¹.

«ما با ماشین به ده آمدیم اما مروارید نیامد.»

10) ʃoma ʔitʃ-komito ʔæz varom xæbæri tʃomi dʌrid ?

«شما هیچ‌کدام از بهرام خبری چیزی دارید؟»

11) ʔije hemʃæri man/majen.

«آنها هم‌شهری ما هستند.»

ضمیرهای اشاره دَریِ زرتشتی، ʔin «این» و ʔa «آن» هستند:

12) ʔin pore

«این پسر»

13) ʔa pore

«آن پسر»

«این» در دَریِ زرتشتی برابر دیگری نیز دارد: mo:

14) mo pore

«این پسر»

13) mo dote

«این دختر»

¹ no- در nomæ پیشوند منفی‌ساز است. این پیشوند در داده‌های پژوهش به صورت ne- (نمونه ۳۰) و na- (نمونه‌های ۴۷)، (۵۷) و (۶۳) نیز پدیدار شده است.

برابرهای قیده‌های مکانی «این‌جا» و «آن‌جا» در دَری زرتشتی، به ترتیب mone و ?one هستند که نمونه‌هایی از کاربرد آنها در (۱۶) و (۱۷) دیده می‌شود:

16) mo dote mone naŋte.

«این دختر این‌جا نشسته است.»

17) ?a dote ?one naŋte.

«آن دختر آن‌جا نشسته است.»

برای ساخت جمله‌های پرسشی در دَری زرتشتی، یا از پرسش‌واژه‌هایی همچون *kojo* («کجا؟») (برای نمونه، در (۱۸))، *ke* («کی / چه کسی؟») و *tjetʃi* («چی؟») بهره گرفته می‌شود، یا از بالا بردن سطح آهنگ گفتار (برای نمونه، در (۱۹) و (۲۰)):

18) *kojo efe* ?

«کجا می‌روید؟»

19) *ta ?emru ʃar efe' ja herdo* ?

«تو امروز به شهر می‌روی یا فردا؟»

20) *vodʒ-e mera ?aʃnove* ?

«صدای مرا می‌شنوی؟»

برای افزودن معنای جمع^۲ به یک نام، از پسوندهای *-o/* و *-un/* بهره گرفته می‌شود. برای نمونه، صورت جمع *deræxt* («درخت») و *kark* («مرغ»)، به ترتیب *deræxto* («درختان») و *karko* («مرغ‌ها») است؛ و صورت جمع *merd* («مرد») و *jen* («زن»)، به ترتیب، *merdun* («مردان») و *jenun* («زنان») است. البته، همان‌گونه که در (۲۱) و (۲۲) دیده می‌شود، پسوند جمع در برخی از نام‌ها ممکن است به گونه‌های دیگری نیز پدیدار شود:

21) *porogun-e xeb*

«پسران خوب»

22) *dotoGUN-e xeb*

«دختران خوب»

همان‌گونه که در نمونه‌های (۲۱) و (۲۲) دیده می‌شود، در دَری زرتشتی، صفت پس از موصوف می‌آید و با کسره اضافه به آن افزوده می‌شود. *merd-e xeb* («مردِ خوب»)، *jen-e xeb* («زنِ خوب»)، *?asb-e sivil* («اسب سفید»)، *karko-je sijo* («مرغ‌های سیاه») و *horoso-je sijo* («خروس‌های سیاه») نمونه‌های دیگری از ساخت موصوف - صفت در این گونه زبانی هستند.^۳

^۱ با توجه به *?eʃe* «می‌روی» در این نمونه، *?eʃe* «می‌روم» در نمونه (۴۱)، *?ebapæ* «می‌بافد» در نمونه (۴۶)، *kaŋ ?ekre* «کاری می‌کنند» و نمونه‌های دیگری در داده‌های پژوهش، می‌توان گفت که مفهوم استمرار در گونه زبانی موردنظر این پژوهش با پیشوند *e-* بیان می‌شود.

^۲ plural meaning

^۳ *deroz* («دراز»)، *kæsoK* («کوچک»)، *garm* («گرم»)، *sarmo* («سرد»)، *nu* («جدید/نو»)، *gerd* («گرد»)، *mojæ* («ماده»)، *ner* («نر»)، *ʃirin* («شیرین»)، *dir* («دور») (برای نمونه، در جمله *ra ma diræ* «راه ما دور است»، *piʃ/ næzik* («نزدیک») (برای نمونه، در جمله *kezæ ma be monæ næzika* «خانه ما به این‌جا نزدیک است»، *?ovor* («آبستن») و *hoʃk* («خشک»)، شمار دیگری از صفت‌های این زبان هستند.

در داده‌هایی که تا این‌جا بررسی شد، با برخی از واژه‌های خاص دَریِ زرتشتی نیز برخورد کردیم. شمار دیگری از این واژه‌ها را در ادامه بررسی می‌کنیم.

23) livan lip-e ʔovæ.

«لیوان پُر آب است.»

24) xejli tʃomo rabræ.

«او خیلی چیزها می‌داند.»

25) befærma vejim kezæ ma.

«بفرما برویم خانهٔ ما.»

26) me hezi kezæ baʔe ʔemru dʒi he.

«من دیروز در خانه بودم، امروز هم هستم.»

27) mo kezæj mæs-on.

«این خانه بزرگ است.»

28) rostem ʔemru po:r kʌrʃe dartæ.

«رستم امروز خیلی کار داشته است.»

در (۲۳)، lip در معنای «پُر» به کار رفته است. در گویش نَنجی^۱، فعل «لیپ خوردن» به معنای «سَر ریز کردنِ ظرفی در نتیجهٔ تکان ناگهانی» است. این فعل می‌تواند با lip در دَریِ زرتشتی پیوند داشته باشد. در (۲۴)، فعل rabræ به معنی «می‌داند» است. در بالا دیدیم که دَریِ زرتشتی ویژگی‌هایی دارد که با توجه به آنها می‌توان آن را در کنار زبان‌های ایرانی باختری شمالی قرار داد. rabræ در این زبان با هم‌تایان این فعل در این دسته از زبان‌های ایرانی که با /z/ آغاز می‌شوند (برای نمونه، «زنین» در کردی) - به وارون هم‌تایان این فعل در زبان‌های ایرانی باختری جنوبی که با /d/ آغاز می‌شوند (برای نمونه، «دانستن» در فارسی) - یک‌سره متفاوت به نظر می‌رسد.

از آن‌جا که در بالا دیدیم در دَریِ زرتشتی، گاه در برخی واژه‌ها به جای واج /d/ در هم‌تایان فارسی آنها، واج /z/ به کار می‌رود، می‌توان استدلال کرد که kezæ («خانه») در (۲۵) با «کده» که آن هم به معنای «خانه/جا» است، هم‌ریشه است. این استدلال زمانی پذیرفتنی‌تر می‌شود که می‌بینیم در گونهٔ یزدی دَریِ زرتشتی، xedæ در معنای «خانه» به کار می‌رود. در (۲۶) نیز کاربرد دو واژهٔ hezi («دیروز») و dʒi («هم») را می‌بینیم که آنها هم ویژهٔ دَریِ زرتشتی هستند. در (۲۷)، کاربرد mæs^۲ («بزرگ») دیده می‌شود که آن هم از واژه‌های خاص دَریِ زرتشتی است که در بالا نیز کاربرد آن را در bomæs («پدربزرگ») و memæs («مادربزرگ») دیدیم. در (۲۸)، واژهٔ por در معنای «خیلی» به کار رفته است. این کاربرد همانند کاربرد واژهٔ «پُر» در زبان‌زد «کار نیکو کردن از پُر کردن است»، و همچنین پیشوند «پُر-» در واژه‌هایی همچون «پُرکار» و «پُرو» است. بر این

^۱ گویش روستای نَنج در شهرستان ملایر. دربارهٔ این گویش، نگاه کنید به امینی (۱۳۹۹).

^۲ فره‌وشی (۱۳۸۱: ۷۶-۷۷)، نمونه‌هایی را به دست داده است که با توجه به آنها گویا mæs در زبان پهلوی نیز به معنای بزرگ کاربرد داشته است: “mas ōmēt” («بزرگ امید»)، “mas mēnišn” («بزرگ اندیشه»)، “mas-tar” («بزرگ‌تر»)، “dāt-mas” («بزرگ‌سال»)، “mas martih” («بزرگ‌مردی») و “mas mēnišn” («بزرگ‌منش») می‌بینیم.

پایه، می‌توان گفت، در حالی که کاربرد «پُر» به عنوان یک عنصر واژگانی مستقل در دَریِ زرتشتی تداوم یافته، این واژه در فارسی معیار متحمل «دستوری‌شدگی»^۱ شده و به «پیشوند» تبدیل شده که یک عنصر دستوری وابسته است. برخی از واژه‌های ساده یا مرکب دَریِ زرتشتی نیز با آن که در گونه‌های کهن یا امروزی فارسی دیده می‌شوند، اکنون در دَریِ زرتشتی کاربرد ویژه‌ای یافته‌اند. برای نمونه، همان‌گونه که در نمونه‌های (۲۹) و (۳۰) دیده می‌شود، در این گونه زبانی، برای اشاره به «ناهار» از اصطلاحات *nimru tʃom/ tʃom-e nimru* بهره گرفته می‌شود که از دید واژگانی به معنای «نیم‌روز/ شام/ شام نیم‌روز» است:

29) *moveʃe nimru tʃom/ tʃom-e nimru vexre.*

«می‌خواهم ناهار بخورم.»

30) *mo henom tʃom-e nimrumæ nexartæ.*

«ما هنوز ناهار نخورده‌ایم.»

در واقع، در این گونه زبانی *tʃom* («شام») در معنای عمومی‌تری از فارسی معیار و در معنای کلی «غذا» به کار برده می‌شود که پس از توصیف با واژه *nimru* «نیم‌روز» به معنای «ناهار» درمی‌آید. برای اشاره، به «شام» در دَریِ زرتشتی، هم از واژه *ʃum* بهره گرفته می‌شود (نمونه‌های (۳۱) و (۳۲))، هم از واژه *tʃom-e ʃaf* (نمونه (۳۳)) که در مورد دوم، *ʃaf* به معنای «شب» است و کل ترکیب، از دید واژگانی، به معنای «شام شب» است.^۲

31) *me ʃumom-ro baʔ bozezerom xæ.*

«من شامم را با برادرم خورده‌ام.»

32) *rostem tʃomeʃe xartæ dāre kār ʔekæ.*

«رستم شامش را خورده است، دارد کار می‌کند.»

33) *ʔije tʃom-e ʃafʃo xarte-ʔo ʔeʃten.*

«آنها شام خوردند و رفتند.»

به همین سان، برخی از واژه‌های کهنی که در فارسی معیار کنونی ایران دیگر کاربرد ندارد، هنوز در دَریِ زرتشتی به کار می‌روند. از آن میان، می‌توان *munæ*^۳ به معنای «خسته» را نمونه آورد که برآمده از واژه «مانده» است:

34) *mæqæ to nævini ke tʃekæder munæ ʔepze ?*

«تو مگر نمی‌بینی چقدر خسته شده‌ام.»

این واقعیت که دَریِ زرتشتی، گونه زبانی پیروان آیین زرتشتی است موجب شده که برخی از واژه‌های ایرانی در آن، کاربردی همانند گونه‌های زبانی ایرانی پیروان آیین‌های دیگر نداشته باشد. برای نمونه، واژه «نماز»^۴ که واژه‌ای است ایرانی و در جهان

^۱ grammaticalization

^۲ همان‌گونه که در جمله زیر دیده می‌شود، در دَریِ زرتشتی، برای اشاره به «صبحانه»، از واژه *sobunæ* بهره گرفته می‌شود: *mo honom sobunæme noxartæ.*

^۳ در دَریِ زرتشتی، *vare* نیز در معنای *ba* به کار می‌رود. *ba* شاید زیر تأثیر فارسی معیار وارد این گونه زبانی شده باشد. ^۴ این واژه در گونه‌هایی از زبان فارسی، همچون گونه‌های فارسی رایج در افغانستان به صورت «مانده» کاربرد دارد. در زبان پهلوی نیز “*māndak*” در همین معنا کاربرد داشته است (نگاه کنید به فره‌وشی، همان: ۲۰۲).

^۵ بر پایه پشوتنی‌زاده (۲۰۲۲)، «نماز» در دَریِ زرتشتی، به صورت *menowz* تلفظ می‌شود.

ایرانی، مسلمانان از آن برای اشاره به عبادت‌های روزانه بهره می‌گیرند، در دَری زرتشتی کاربرد ندارد؛ و برای انجام کاری همتای آن، در این گونهٔ زبانی، از واژهٔ *nijajef* («نیایش») بهره گرفته می‌شود، یا برای نمونه، گفته می‌شود:

35) *veʃim vesto vexinim*.

«برویم اوستا بخوانیم.»

واژهٔ نخست در (۳۵)، نشان می‌دهد که در دَری زرتشتی، همانند بسیاری دیگر از گونه‌های زبانی ایرانی و گونه‌های کهن‌تر زبان فارسی^۱، فعل «شدن» در معنای «رفتن» به کار می‌رود. نمونه‌های دیگری از کاربرد این فعل در زمان‌های مختلف را، در (۳۶) تا (۴۱) می‌بینیم که گواه کاربرد زایای آن در دَری زرتشتی هستند:

36) *me todʒæ ʔæz kezæ bærefʔæ baj ke to ræsaʒi/ ʔomæj*.

«من تازه از خانه بیرون رفته بودم که تو رسیدی.»

37) *ʔin eftæ bo nun ʔagoræ*.

«او رفته بود نان بخرد.»

38) *ʔije henome nefʔæ ban ke mo ræsaʒim*.

«آنها هنوز نرفته بودند که ما رسیدیم.»

39) *ʔæge karom jo ʔebu piʃ-e bozezerom ʔeʃe*.

«اگر کارم تمام شد پیش برادرم می‌روم.»

40) *me har kʌri ʔekre ʔije næʃen*.

«من هر کاری می‌کنم آنها نمی‌روند.»

41) *me kezæ ʔeʃe*.

«من به خانه می‌روم.»

با دقت در داده‌های دَری زرتشتی، درمی‌یابیم که این زبان، زبانی «فعل پایانی^۲»، «ضمیرانداز^۳»، با آرایش واژگانی غالبِ «فاعل – مفعول – فعل^۴» است.

42) *ʔov/ nun/ perin/ tʃom ʔom-xæ*.

«آب/ نان/ پنیر/ غذا خوردم.»

43) *mivæ-ro be rostæm eʃ-dʌ*.

«میوه را به رستم داد.»

پیش‌تر دیدیم که برخی پژوهشگران ساخت ارگتیو را در «دَری زرتشتی» بررسی کرده‌اند. بنابراین، در این جا نیازی به بررسی این ساخت نیست؛ فقط برای آن که خواننده، تصویر روشن‌تری از این گونهٔ زبانی داشته باشد، در ادامه، نمونه‌هایی از نمودِ ساخت ارگتیو در دَری زرتشتی را بررسی می‌کنیم. اما پیش از آن، جای دارد یادآوری کنیم پیوند یا مطابقت میان گروه‌های اسمی و فعل یک جمله، بر پایهٔ دو الگوی «فاعلی – مفعولی» یا «کنایی – مطلق» می‌تواند باشد. هر دو الگوی یادشده در زبان‌های ایرانی

^۱ در «فارسی معیار» کنونی، کاربرد «شدن» در معنای رفتن، در «آمد و شد» حفظ شده است.

^۲ verb-final

^۳ pro-drop

^۴ Subject – Object – Verb = SOV

دیده می‌شود، اما الگوی نخست در این زبان‌ها فراگیرتر است؛ و الگوی دوم در بسیاری از زبان‌های ایرانی ناپدید شده، یا در حال رنگ باختن و ناپدید شدن است. بر پایه مصاحبه نگارنده با گویشور پژوهش، می‌توان گفت که الگوی دوم در دری زرتشتی نیز در حال رنگ باختن است.

در جمله‌های زیر الگوی «فاعلی - مفعولی» دیده می‌شود:

44) mo baʔe tʃekæder mivæ dʌræ.

«این باغ چقدر میوه دارد.»

45) me toʔe naʔe ba varom ʔetoʔe.

«من تنها نمی‌آیم، با بهرام می‌آیم.»

46) jeni ke dʌre ʔeto gelim-e xebi ʔebapæ.

«زنی که دارد می‌آید گلیم‌های خوبی می‌بافد.»

47) rostem jæki gou dʌræ væli varom nædoræ.

«روستم یک گاو دارد، ولی بهرام ندارد.»

در (۴۴) تا (۴۷) که به ترتیب، جمله‌های ساده حال خبری، ترکیبی خبری حال استمراری، مرکب خبری حال استمراری و مرکب خبری حال هستند، مطابقت میان «فاعل» و «فعل» از نظر «شخص» و «شمار» دیده می‌شود. اما نکته شایسته دقت دیگر درباره این جمله‌ها هم‌سانی ساختاری آنها با زبان فارسی است که می‌تواند پیامد تماس بلندمدت دو زبان و اثرپذیری دری زرتشتی از زبان فارسی باشد. بررسی دیگر داده‌های دری زرتشتی نیز نشان‌دهنده همین هم‌سانی است:

48) ʔæge ʔije ba pezaʔfo ʔomæn be ma xæbær ʔatid.

«اگر آنها با پدرشان آمدند به ما خبر دهید.»

49) varom ta mene por-e xebi ʔebesæ.

«بهرام تا حالا پسر خوبی بوده است.»

50) ʔægær ʔemsʌl varun bijoti keʃt-o-kʌr xeb ʔebu.

«اگر امسال باران ببارد، محصول خوب می‌شود.»

51) hemiʃæ gæp-e rast beku!

«همیشه راستگو باش!»

52) tu ʔov-ʔenbʌr henom ʔov hæ.

«در آب‌انبار هنوز آب هست.»

53) ʔije hafte-je be: ve dehe ma ʔetoʔn.

«آنها هفته بعد به ده ما می‌آیند.»

54) ʔije hafte-je be ʔetoʔn be dehe ma.

«آنها هفته بعد می‌آیند به ده ما.»

در دسته دیگری از جمله‌های دری زرتشتی، که بر پایه الگوی «کنایی - مطلق» تولید شده‌اند، این هم‌سانی کم‌تر است، و این گونه زبانی ویژگی‌های کهن‌تر خود را بیش‌تر حفظ کرده است:

55) me ta-re-m di.

دیدن واژه‌بست‌ضمیری اول‌شخص‌مفرد-حالت‌مفعولی-تو من

«من تو را دیدم.»

در (۵۵) که فعل آن متعدی در زمان گذشته است و الگوی «کُنایی - مطلق» بر آن حاکم است، واژه‌بست‌ضمیری om به نشانگر حالت مفعولی (re) که پیش از آن قرار دارد چسبیده است. از آن‌جا که نشانگر حالت مفعولی به واکه ختم شده، واکه واژه‌بست‌ضمیری با آن ادغام شده است. باید توجه داشت که چسبیدن واژه‌بست‌ضمیری به نشانگر حالت مفعولی، به خاطر محیط آوایی است، و گرنه همان‌گونه که در مرور پژوهش‌های پیشین دیدیم، واژه‌بست‌های ضمیری دَری زرتشتی به شکل «پیش‌بست» به فعل افزوده می‌شوند. این نکته وقتی که میان گروه اسمی دارای حالت مفعولی و فعل جمله سازه دیگری فاصله انداخته (نمونه‌های (۵۶)، (۵۷) و (۵۸))، یا وقتی که سازه پیش از واژه‌بست‌ضمیری به واکه پایان نپذیرفته (نمونه (۵۹))، به‌طور کامل مشخص است:

56) hezi rostem me-ro ba ?in oʃ-di.

دیدن-واژه‌بست‌ضمیری سوم‌شخص‌مفرد او حالت‌همراهی-او حالت‌مفعولی-من رستم دیروز

«دیروز رستم مرا با او دید.»

57) ?ije hezi por-e rostem fo-nædi.

دیدن-منفی-واژه‌بست‌ضمیری سوم‌شخص‌جمع حالت‌مفعولی-رستم ساخت‌اضافه-پسر دیروز آنها

«آنها دیروز پسر رستم را ندیدند.»

58) mo ?in-ro tu kezæj xof ?om-di.

دیدن-واژه‌بست‌ضمیری اول‌شخص‌جمع خودش حالت‌دَری-خانه در حالت‌مفعولی-او ما

«ما او را در خانه خودش دیدیم.»

59) me dorto davoʒvune ?asbeʃ ?om-di.

دیدن-واژه‌بست‌ضمیری اول‌شخص‌مفرد حالت‌ملکی-اسب ساخت‌اضافه-دویدن داشتم من

«من داشتم دویدن اسبش را نگاه می‌کردم.»

همان‌گونه که در شماری از داده‌های بالا، و همچنین نمونه‌های (۶۰) تا (۶۴) زیر دیده می‌شود، واژه‌بست‌های ضمیری یادشده در جمله‌هایی که فعلشان لازم است، یا جمله‌هایی که فعلشان متعدی غیرگذشته است، پدیدار نمی‌شود:

60) me ?ehterʌm-e bæbæm/ pæzerom ro dʌre.

«من احترام پدرم را دارم.»

61) mo hæ-ru ije-ro tu bʌ evinim ke¹ kʌr ekre.

«من هر روز آنها را در باغ می‌بینم که دارند کار می‌کنند.»

62) morvari favis gou-ro vedo:ʃæ.

«مروارید می‌خواست گاوها را بدوشت.»

^۱ در برخی گونه‌های دَری زرتشتی، ke به صورت ge تلفظ می‌شود.

63) mo bizi ʔijæ-ro nævinim.

«ما دیگر آنها را نمی‌بینیم.»

64) rostem zemin-ro ziʃ vevokæ.

«رستم باید زمین را خیلی زود شخم کند.»

۵. بحث: درخطربودگی «دری زرتشتی»

در چارچوب نظری پژوهش دیدیم که زبان‌ها از دید درخطربودگی، ممکن است مسیری را طی کنند که آنها را از «زبانی ایمن» به «زبانی منقرض‌شده» تبدیل می‌کند. عامل‌هایی همچون مهاجرت، دگرگون شدن شرایط اقتصادی جغرافیایی که زبان در آن به کار برده می‌شود، دگرگونی سبک زندگی گویشوران و بافت اجتماعی و فرهنگی جامعه زبانی، وجود نگرش منفی نسبت به زبان و هم‌جواری با یک زبان معتبرتر یا پُرگویشورتر، از عامل‌های اصلی درخطر قرار گرفتن یک زبان هستند. به‌طورمعمول، یک زبان درخطر به یک‌باره از میان نمی‌رود؛ و این امر، همان‌گونه که اصطلاحات چارچوب نظری پژوهش نشان می‌دهد، رفته‌رفته و گاه حتی ناپیدا و دیده‌نشدنی روی می‌دهد (نگاه کنید به فیšمن ۱۹۹۱، ۲۰۰۱؛ کریستال^۱ ۲۰۱۴؛ تومیسون^۲ ۲۰۱۵؛ آدامو^۳ ۲۰۲۴؛ و برای زبان‌های درخطر در ایران، نگاه کنید به غلامی ۲۰۱۸الف؛ امینی ۲۰۲۴).

اثرپذیری «زبان زرتشتیان یزد» از فارسی، نوآوری‌های جوانان در این زبان - یعنی کاربرد واژه‌ها و اصطلاحات نو در این زبان - و مهجور شدن برخی ساخت‌های آن، در برخی پژوهش‌های پیشین مورد اشاره قرار گرفته است (دبیرمقدم و همکاران ۱۴۰۳). به گفته گویشور این پژوهش، امروزه در بسیاری از خانواده‌ها دیگر با «بچه‌ها» به دری زرتشتی سخن گفته نمی‌شود، و فارسی تبدیل به زبان گفتگو با کودکان شده است. این بدین معنی است که در بخشی از جامعه زبانی دری زرتشتی، این زبان به نسل بعد منتقل نمی‌شود؛ و این بخش از جامعه زبانی دری زرتشتی، در فرایند «تغییر زبان»^۴ قرار گرفته است. گرایش به «نداشتن لهجه»، تماس با جامعه زبانی بزرگ‌تر پیرامون و نیاز به ارتباط با آن نیز از جمله عامل‌های پیش‌برنده جریان تغییر زبان در جامعه زبانی دری زرتشتی است.

به گفته گویشور پژوهش، مهاجرت نیز از عامل‌های تغییر زبان در میان گویشوران دری زرتشتی است:

از نظر تعداد، نصف بیشترمون [منظور نصف بیش‌تر زرتشتی‌های ایران] زبان دری را صحبت می‌کنیم، ولی خُب مهاجرت پیش اومده، همه این‌ها خب باعث شده یه تعدادی پَرَن خارج، یه تعدادیم خب از زمان قدیم رفتن هند، همه اینا هستش، شاید یه چیزی حدود ۲۰ هزار نفرو بشه گفت که به این زبان صحبت می‌کنن». به گفته ایشان، کسانی هم که به این زبان صحبت نمی‌کنند متوجه آن می‌شوند «چون هنوز یه نسل دیگه نگشته یا دو نسل دیگه که بخواد کاملاً از بین بره». ایشان همچنین بر این باورند که این ۲۰ هزار گویشوری که به دری زرتشتی سخن می‌گویند، مجموع گویشوران آن در درون و برون ایران است.

^۱ Crystal

^۲ Thomason

^۳ Adamou

^۴ language shift

ویندفور (۱۹۸۹) گفته است که «در ۱۹۷۵، حدود ۲۵ هزار زرتشتی در ایران بوده‌اند که ۱۹۰۰۰ نفرشان در تهران و حدود ۴۰۰۰ نفرشان در یزد زندگی می‌کرده‌اند. در میانه دهه ۱۹۸۰، شمار [زرتشتیان ایران] کم‌تر از ۲۰۰۰۰ نفر بوده است و تقریباً هیچ یک از آنها در کرمان باقی نمانده‌اند». بنابراین، چنین می‌نماید که جمعیت زرتشتی‌های ایران، در پنجاه سال گذشته که جمعیت ایران بیش از دو برابر شده، کم‌تر شده است که این شاید پیامد مهاجرت باشد. همه زرتشتیان ایران نیز گویشور دری زرتشتی نیستند، و با توجه به روی دادن تغییر زبان در بخشی از گویشوران این گونه زبانی، اکنون شمار گویشوران آن باید کم‌تر از بیست هزار نفر باشد. بر پایه فرهودی و دوستدار توسروندانی (همان: ۱۴۹)، شمار گویشوران این زبان کم‌تر از هشت هزار نفر است.

در مصاحبه نگارنده با گویشور پژوهش، ایشان چندین بار گفتند که به باور خودشان در گذشته زبانشان به گونه دیگری بوده و رفته‌رفته، زیر تأثیر زبان فارسی به این شکل درآمده است. امری که در داده‌های پژوهش نیز آشکار است. ایشان همچنین به متفاوت بودن زبان جوان‌ترها، یا این که آنها این زبان را نمی‌دانند یا گرایشی به سخن گفتن به آن ندارند، اشاره کرده‌اند. بر این پایه، می‌توان گفت که دری زرتشتی در راستای از دست دادن گویشوران، «تغییر زبان»، از دست دادن ویژگی‌ها و خاص خود و همگون شدن با فارسی معیار در حرکت است.

۶. نتیجه‌گیری

در راستای پاسخ گفتن به پرسش پژوهش، در بخش‌های پیشین مقاله، از سویی مجموعه‌ای از داده‌ها را بررسی کردیم تا نشان دهیم در برخی حوزه‌های واژگانی دری زرتشتی ویژگی‌هایی وجود دارد که نشان‌دهنده اثرپذیری این گونه زبانی از فارسی معیار است. برخی از ویژگی‌های واژگانی یا ساختاری قدیمی‌تر دری زرتشتی نیز به باور گویشور پژوهش در زبان گویشوران کنونی این گونه زبانی کاربرد ندارد. در بررسی داده‌ها همچنین دیدیم که تنوع‌هایی نیز در کاربرد واژه‌ها وجود دارد که بخشی از آن می‌تواند به خاطر حفظ ویژگی‌های زبانی کهن‌تر در برخی از گونه‌های این زبان، و بخشی از آن پیامد روی دادن دگرگونی زبانی در دیگر گونه‌های آن هستند. دست کم بخشی از این دگرگونی‌ها، برآمده از تماس زبانی جامعه زبانی دری زرتشتی با جامعه‌های فارسی-زبان محلی، و بخشی برآمده از اثرگذاری فارسی معیار بر این گونه زبانی است. برای نمونه، بررسی داده‌ها گواه آن است که در برخی واژه‌های خویشاوندی دری زرتشتی تنوع دیده می‌شود و شماری از اصطلاح‌های خویشاوندی عربی که به فارسی و دیگر زبان‌های ایرانی راه یافته‌اند، به دری زرتشتی نیز راه باز کرده‌اند. این در حالی است که انتظار می‌رود گونه‌های زبانی که با هویت دینی و مذهبی گویشوران‌شان پیوند دارند، استواری بیش‌تری در برابر وام‌گیری از زبان‌های دیگر، به‌ویژه در حوزه‌هایی همچون روابط خویشاوندی، داشته باشند. از سوی دیگر، با استناد به پژوهش‌های پیشین و بر پایه گفته‌های گویشور پژوهش، گفتیم که گونه زبانی دری زرتشتی، جامعه زبانی کوچکی دارد که در چند دهه گذشته کوچک‌تر شده است. در بخشی از این جامعه زبانی، به دلایلی که بخش ۷ مقاله برشمرده شد، دری زرتشتی، در خانواده، در گفتگو با کودکان به کار برده نمی‌شود؛ و بنابراین دست کم در این بخش از جامعه زبانی، «انتقال میان‌نسلی» این گونه زبانی انجام نمی‌گیرد و فرایند «تغییر زبان» روی داده یا در حال روی دادن است. از این رو، با توجه به این پژوهش می‌توان گفت که وضعیت دری زرتشتی رایج در استان یزد، اکنون با دو سطح «آسیب‌پذیر» و «کاملاً درخطر»، معیار شش سطحی یونسکو برای سنجش درخطربودگی زبان‌ها تطبیق می‌کند.

منابع

- امینی، رضا (۱۴۰۱). «نظام شمارش در چند زبان ایرانی و نالیانی درون و برون ایران»، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۷(۱): ۲۵-۵۰.
<https://doi.org/10.22124/plid.2022.22465.1606>
- امینی، رضا (۱۳۹۹). «اصطلاحات خویشاوندی و خطاب‌واژه‌های گویش نَنجی»، *جستارهای زبانی*، ۱۱(۴): ۶۳۹-۶۶۷.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23223081.1399.11.4.19.4>
- آرانسکی، یوسف م. (۱۳۸۶). *زبانهای ایرانی*، تهران: سخن.
- آرانسکی، ای. م. (۱۳۵۸). *مقدمه فقه‌اللغه ایرانی*، ترجمه کریم کشاورز، تهران: پیام.
- برجیان، حبیب (۱۳۹۲). «زبان گفتار شهر اصفهان کی و چگونه فارسی شد؟»، *زبان‌ها و گویش‌های ایرانی*، شماره ۳.
- پولادی درویش، میترا (۱۳۷۹). «توصیف پاره‌ای از ویژگی‌های فعل در گویش بهدینان (مرکز شهر یزد)»، *مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس زبان‌شناسی نظری و کاربردی*، جلد اول، ۱۸۱-۱۶۹.
- دبیرمقدم، محمد، کتابون مزداپور، محمدرضا شمس‌الدین خرمی (۱۴۰۳). «واژه‌بست‌های ضمیری در زبان بهدینان شهر یزد»، *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ۱۴(۲۷): ۱-۲۷.
<https://doi.org/10.22084/rjhl.2023.27758.2267>
- دبیرمقدم، محمد، کتابون مزداپور، محمدرضا شمس‌الدین خرمی (۱۴۰۱). «ویژگی‌های فعل مرکب در زبان بهدینان یزد»، *پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۱۴(۲): ۴۷-۶۸.
<https://doi.org/10.22108/jrl.2023.136007.1697>
- دبیرمقدم، محمد، ماهرخ شجاعی (۱۴۰۰). «ساخت کنایی در گویش بهدینی محلی یزد»، *زبان‌شناسی گویش‌های ایرانی*، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، شماره ۲، ۵۷-۳۷.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25383574.1400.6.2.2.7>
- سروش سروشیان، جمشید (۱۳۳۵). *فرهنگ بهدینان*، با مقدمه استاد ابراهیم پورداوود و به کوشش منوچهر ستوده، تهران: فرهنگ ایران زمین.
- فرهمند، آرمیتا، شیما جعفری دهقی، محمد هادی فلاحتی (۱۴۰۰). «توصیف دستگاه فعل در گویش بهدینی کرمان»، *پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی*، ۱(۱): ۱۲۱-۱۵۲.
- فرهمند، آرمیتا (۱۳۹۶). «بررسی نقش عوامل اجتماعی در نابودی گویش بهدینان کرمان و تلاش برای نجات آن»، *مطالعات ایرانی*، ۱۶(۳۱): ۱۴۱-۱۶۵.
- فروهرشی، بهرام (۱۳۸۱). *فرهنگ فارسی به پهلوی*، چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- فیروزبخش، فرانک (۱۳۷۷). *بررسی ساختمان دستوری گویش بهدینان شهر یزد*، تهران: انتشارات فروهر.
- قدردان، مهرداد (۱۴۰۱). *فرهنگ بهدینان شریف‌آباد/اردکان یزد: آداب و رسوم کهن و گویش*، تهران: انتشارات فروهر.
- مزداپور، کتابون (۱۳۹۷). *واژه‌نامه گویش بهدینان شهر یزد*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مکنزی، د. ن. (۱۳۷۳). *فرهنگ کوچک زبان پهلوی*، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- Amini, Reza (2024). "A Critical Reading on Language Endangerment: Focusing On Endangered Languages in Iran", *Journal of Critical Applied Linguistics Studies*, 1(1): 105-120.
<http://dx.doi.org/10.22034/jcals.1.1.85>
- Adamou, Evangelia (2024). *Endangered Languages*, Cambridge: MIT Press.
- Coon, Jassica (2013). *Aspects of Split Ergativity*, Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, Davis (2014). *Language Death*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dixon, R. M. W. (1994). *Ergativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Farudi, Annahita, Maziar Doustdar Toosarvandani (2005). "The Loss of Ergativity in Dari Modal Verbs", *Oxford University Press Working Papers in Linguistics, Philology and Phonetics*, Anna McNay (ed.), Oxford: Oxford University Press, Pp. 149-160.
- Fishman, Joshua, A. (2001). *Can threatened languages be saved?*, Bristol: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua, A. (1991). *Reversing Language Shift*, Bristol: Multilingual Matters.
- Gholami, Saloumeh (2020). "Endangered Iranian Languages: Language Contact and Language Islands in Iran", *Iranian Studies*, 53(3-4): 347-351.
- Gholami, Saloumeh (2018a). *Endangered Iranian Languages*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

- Gholami, Saloumeh (2018b). "Pronominal Clitics in Zoroasterian Dari (Behdīnī) of Kerman", *Endangered Iranian Languages*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, Pp. 111-122.
- Gholami, Saloumeh (2017). "Remnants of Zoroastrian Dari in the Colophons and Sālmargs of Iranian Avestan Manuscripts", *Iranian Studies*, 51(2): 195-211. DOI: 10.1080/00210862.2017.1378070
- Lewis, M. Paul and Gary F. Simons. 2010. "Assessing Endangerment: Expanding Fishman's GIDS", in *Revue Roumaine de Linguistique (RRL)*, LV, 2, Pp. 103-120.
- Mackenzie, D. N. (1961). "The Origins of Kurdish", *Transactions of the Philological Society*, 86, Pp. 68-86.
- Pashootanzadeh, A. (2022). *Description of Zoroasterian textile art in Dari Behdini language*, Tehran: Hiromba Publication.
- Payne, John R. (1979). "Transitivity and intransitivity in the Iranian languages of the USSR", *Papers from the Conference on non-Slavic languages of the USSR, CLS*, Pp. 436-47.
- Payne, John R. (1980). "The decay of ergativity in Pamir languages", *Lingua*, 51. 147-86.
- Swadesh, Morris (1971). "What is Glottochronology?", *The Origion and Diversification of Language*, Joel Sherzer (ed.), Aldine.Atherton. 271-284.
- Thomason, Sarah G. (2015). *Endangered Languages: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Windfuhr, Gernot (2009). *The Iranian Languages*, London: Routledge.

وبگاه‌ها

- Windfuhr, Gernot L. (1989). "Behdinān Dialect", *Encyclopædia Iranica*, IV/1, 1989, pp. 105-8; online edition, 1989, available at <https://B2n.ir/d70185>.